

Baigiamųjų klasių moksleivių požiūris į lenkus ir lietuvių-lenkų santykius

VIDMANTAS VYŠNIAUSKAS

Vytauto Didžiojo universitetas

GIEDRĖ BALTRUŠAITYTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas dešimtų–vienių klasių moksleivių iš Vilkaviškio ir Marijampolės rajonų požiūris į lenkų tautybės žmones ir lietuvių-lenkų santykius dabartinėje Lietuvoje bei bendroje abiejų šalių istorijoje. Straipsnyje remiamasi moksleivių anketinės apklausos rezultatais. Žvalgomoju tyrimu buvo siekiama atskleisti, kokią nuomonę apie lietuvių ir lenkų santykius moksleiviai susidaro išėję privalomąjį pagrindinės ir vidurinės mokyklos kursą. Apklausą parodė, jog nemaža dalis respondentų yra neigiamai nusiteikę lenkų tautybės žmonių atžvilgiu. Moksleivių nuomone, Lenkija pastaruosius kelis šimtus metų kėlė grėsmę lietuvių tautai ir Lietuvos valstybei norėdama Lietuvą prijungti prie Lenkijos. Tautų santykiai praeityje vertinami kaip komplikuoti, o Lietuvoje gyvenančios lenkų tautinės mažumos keliami reikalavimai – kaip nepagrįsti. Lietuvių kaltės šių tautų tarpusavio santykių raidoje moksleiviai neįžvelgia. Tyrimas taipogi parodė, kad moksleiviai gana vienpusiškai supranta XIX a. rytų Lietuvoje vykusius etninius procesus, skirtingų kultūrų ir kalbų įsitvirtinimą šiame regione. Straipsnyje keliami prielaidai, jog tokiam požiūriui į lenkus ir Lietuvos lenkų tautinę mažumą įtakos gali turėti istorijos pamokose pateikiama Lietuvos ir Lenkijos santykių raidos interpretacija.

Raktažodžiai: moksleivių požiūris, lenko įvaizdis, lenkų tautinė mažuma, lietuvių-lenkų santykiai, Lietuvos ir Lenkijos istorijos interpretacija.

Įvadas

Lietuvoje šiuo metu gyvena daugybės tautų atstovai, iš jų lenkai yra didžiausia tautinė mažuma, sudaranti 6,6 proc. gyventojų (Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai 2011), o greta gyvenančios tautos politinius, kultūrinius ir ekonominius santykius palaiko jau daugiau nei 700 metų.

Praeityje lietuviai ir lenkai tarpusavyje ir konfliktavo, ir bendradarbiavo. Valstybių lygmeniu Lietuva ir Lenkija šandien yra partnerės, tačiau pasitaiko ir tam tikrų nesutarimų, kylančių tiek dėl lenkų tautinės mažumos Lietuvoje, tiek ir dėl lietuvių tautinės mažumos Lenkijoje. Masinėse informavimo priemonėse jau kurį laiką aptarinėjamos problemiškos lietuvių ir lenkų santykių pusės: Lietuvoje kylantys nesutarimai dėl lenkų pavardžių rašybos, dvikalbių gatvių pavadinimų iškabų, pamokų lenkų kalba lenkiškose mokyklose (Mienkowska-Norkienė 2012). Šiuos nesutarimus kursto ir lenko kortų išdavimas Lietuvoje gyvenantiems lenkams. Kritikai teigia, jog lenko kortos turėjimas nesuderinamas su buvimu Lietuvos respublikos piliečiu, nes gaunant lenko kortą pasižadama nekenkti Lenkijos interesams (Lenko kortą kasmet gauna per tūkstantį Lietuvos piliečių 2012). Kyla keblumų ir dėl žemės gražinimo lenkams, kurie gyvena susitelkę Rytų Lietuvoje (Šindeikis 2011). Žiniasklaidoje aptarinėjama ir Lenkijos lietuvių situacija, pvz., dvikalbių iškabų apgadinimai Punske (Lenkija), anoniminiai laiški Punsko valsčiaus viršaičiui, kuriuose Lenkijos lietuviai raginami „keliauti į Lietuvą“ (Černiauskas 2011). Pasitaiko ir tarpusavio įžeidinėjimų masinių renginių metu (pvz., per futbolo rungtynes) (Tomaševskis: „Lech“ sirgalių plakatas – Lietuvos specialiųjų tarnybų darbas 2013).

Visuomenės nuomonės apklausos rodo, kad lietuvių požiūris į lenkų tautybės žmones nėra vienareikšmis. 2010 m. „Rait“ atlikta reprezentatyvi nuolatinųjų Lietuvos gyventojų apklausa parodė, kad 41 proc. joje dalyvavusių lietuvių vietos lenkus vertino teigiamai, o 9 proc. prisipažino, jog pastaruoju metu jų nuomonė apie šią tautinę mažumą pablogėjo. 2011 m. Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktos apklausos duomenimis jau net 48 proc. respondentų teigė, jog jų nuomonė apie vietos lenkus pablogėjo, ir tik 26 proc. apklaustųjų sakė, jog ji pagerėjo (Zverko 2012).

2011 m. tyrimų bendrovės „Spinter tyrimai“ (Lietuva) bei „ARC Rynek i Opinia“ (Lenkija) atlikto reprezentatyvaus Lietuvos ir Lenkijos gyventojų tyrimo duomenimis, lenkų požiūris į lietuvius yra palankesnis, nei lietuvių į lenkus: 19 proc. lenkų nurodė, kad jų nuomonė apie lietuvius yra geresnė nei apie kitas ES tautas, 8 proc. – kad prastesnė. Savo ruožtu, kaimynus lenkus palankiau nei kitas ES tautas vertina 13 proc. Lietuvos gyventojų, o 19 proc. – ne taip palankiai (Lietuvių ir lenkų tautos nori vienybės 2014).

Lenkijos ambasados užsakymu 2012 m. atliktos Lietuvos gyventojų apklausos apie Lietuvos lenkų ir Lenkijos įvaizdį Lietuvos visuomenėje duomenimis, 13 proc. apklaustųjų nenorėtų gyventi kaimynystėje su lenkų tautybės žmogumi, 11 proc. teigė nenorintys su lenku dirbti vienoje darbovietėje, o 26 proc. nenorėtų, jog jų dukra ar sūnus susituoktų su lenkų tautybės asmeniu. Net 66 proc. apklaustųjų teigimu, Lietuvos ir Lenkijos santykiai nėra geri, o 68 proc. tvirtino, kad, jų manymu, Lenkija nėra draugiška Lietuvai valstybė (Andrulevičiūtė 2014).

Tais pačiais 2012 m. Lietuvos socialinių tyrimų centro tyrėjų atlikta reprezentatyvi anketinė 15–74 m. Lietuvos gyventojų apklausa atskleidė, kad požiūris į lenkus ir Lenkiją priklauso nuo amžiaus ir išsilavinimo (LSTC 2012). Šios

apklausos duomenimis, 15–24 m. respondentai, taip pat asmenys įgiję pradinį ar pagrindinį išsilavinimą, moksleiviai bei studentai yra dažniau nusiteikę prieš lenkų tautybės asmenis, negu prieš kitas gyventojų grupes. Jauniausia gyventojų grupė yra gana netolerantiška Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų atžvilgiu: pvz., jaunimas (15–24 m.) dažniau nei kitų amžiaus grupių atstovai nepritartų santuokai su lenku (arba rusu, baltarusiu).

Be abejo, remiantis vienu tyrimu negalima tvirtinti, kad jaunimas stokoja tolerancijos lenkų tautybės atstovams. Kita vertus, išankstinės jaunimo nuostatos tautinių mažumų atžvilgiu dažnai atitinka tas, kurių laikosi vyresnės kartos (Giddens 2001), o Lietuvoje daugelis žmonių tautines mažumas vis dar suvokia kaip grėsmę – pavojų savo darbui, saugumui ir tautinei kultūrai (Janušauskienė 2013). Tad klausimas, kaip jaunoji karta, kuri toliau kurs santykius su kaimynine šalimi ir lenkų tautine mažuma, vertina lenkus, išlieka aktualus. Ne mažiau aktualu yra suprasti, kas veikia jaunų žmonių nuostatas kitos tautybės atžvilgiu.

Priešiskumą kitataučiams gali lemti išsiskniję kultūriniai prietariai, išankstinės nuostatos vertinant kitos tautybės žmogaus elgesį, nepakankamas kitos kultūros žmonių kasdienės elgsenos, tradicijų supratimas (Cox 1959; Pettigrew 1982; Caselli, Coleman 2012). Jį gali paskatinti tautų tarpusavio santykių pokyčiai, valdančiojo elito noras kultūrų skirtumus panaudoti siekiant savų tikslų (Pruskus 2013).

Šio straipsnio autoriai išsikėlė užduotį pažvelgti, kokią įtaką jaunosios kartos požiūriui į lenkų tautybės žmones ir lietuvių-lenkų santykius gali turėti mokykloje pamokų metu gaunama informacija. Nors jaunų žmonių nuostatos lenkų atžvilgiu gali būti veikiamos ir palaikomos žiniasklaidos¹ ar politikų pasisakymų, požiūris į kitos tautybės žmones pradedamas formuoti jau mokykloje (Subocz 2012). Tyrimo autoriai daro prielaidą, kad požiūriui į lenkų tautybės žmones gali turėti įtakos lietuvių ir lenkų tautų santykių istorijos interpretacijos, todėl tyrime siekiama atskleisti, kaip moksleiviai suvokia istorijos faktus ir vertina šiuos santykius.

Lietuvoje stokojama tyrimų, kokią įtaką moksleivių požiūriui į kitas tautas, taip pat ir lenkus, daro švietimo sistema. Užsienio mokslininkų atlikti tyrimai rodo, kad švietimas gali daryti didelę įtaką žmonių nusistatymui tautinių

¹ Frėjutė-Rakauskienė (2009) analizavo etninį nepakantumą Lietuvos spaudoje. Autorės atliktas tyrimas rodo, jog lenkų etninę grupę Lietuvos spaudoje yra dažniausiai siejama su mažumų švietimo, mažumų politikos ir tikrinių vardų rašymo nelietuviškais rašmenimis problematika. Pasak autorės, ši problematika pateikiama vienpusiškai, kuriamas lenko, kaip neintegruoto, nemokančio lietuvių kalbos, skriaudžiančio ir diskriminuojančio lietuvius gyventojų, įvaizdis. Pastebima, kad pagrindiniai nuomonės apie etnines grupes ir tarpetninius santykius formuotojai Lietuvos spaudoje yra daugumos, o ne mažumos socialinių visuomenės institutų atstovai. Tereškino (2002/2003) atliktas tyrimas, kuriame analizuojamas romų, žydų, rusų ir lenkų etninių grupių reprezentavimas Lietuvos spaudoje ir televizijoje, taip pat rodo, kad tautinių mažumų atstovai retai kviečiami išreikšti savo požiūrį į su jais susijusias aktualijas. Remiantis autoriaus atliktu tyrimu, Lietuvos lenkai vaizduojami kaip sąmoninga etninė mažuma, reikalaujanti specialaus statuso ir teisių.

mažumų atžvilgiu (Radloff 2007). Štrkaljus, Gibbon ir Wilkinson (2007) nustatė, jog žmonių, išklausių seminarą apie skirtingų rasių ir etninių grupių formavimąsi, neigiamas nusistatymas jų atžvilgiu labai sumažėjo. Mokykla kaip socialinė institucija padeda išsaugoti ir perduoti įsitikinimus, pažiūras, ji gali sustiprinti arba susilpninti, patvirtinti arba paneigti pasaulėvaizdį, kurį vaikas pradėjo formuoti gyvenimo pradžioje (Giddens 2001). Todėl mokyklos vaidmuo formuojant, palaikant ar įtvirtinant nuostatas kitų tautybių žmonių atžvilgiu gali būti svarbus.

Tyrimas, kurio duomenimis remiamasi šiame straipsnyje, yra žvalgomojo pobūdžio ir negali būti laikomas reprezentatyviu. Nepaisant to, jis leidžia kelti tam tikras prielaidas apie mokymo procese naudojamos medžiagos poveikį moksleivių nuostatomis lenkų – lietuvių santykių atžvilgiu ir nustatyti tolesnių tyrimų šia tematika kryptis².

Lietuvių ir lenkų santykiai istoriniu požiūriu

Siekiant geriau suprasti, kaip moksleiviai vertina lenkus ir lietuvių bei lenkų santykius, reikėtų aptarti istorinį šių tautų tarpusavio santykių kontekstą.

Geografiškai viena šalia kitos gyvenančios lietuvių ir lenkų tautos tarpusavio santykius palaiko nuo XIII a. antros pusės. Lietuvių ir lenkų santykius išsamiausiai yra analizavę istorikai R. Miknys (1993, 1998), E. Aleksandravičius (1994), A. Bumblauskas (1999), Č. Laurinavičius (1999), V. Sirutavičius (1999), Z. Kiaupa (2004), R. Petrauskas (2009), taip pat Č. Milošas (1989), V. Savukynas (1998), P. Subačius (1998), G. Vilkelis (2006).

Istorikų nuomone, lietuvių ir lenkų santykiai XIII a. antroje pusėje nebuvo itin draugiški: baltų gentys, tarp kurių buvo ir lietuviai, mėgo plėšikauti ir rengti išpuolius į kaimynines lenkų žemes (Gaidis, Wołkonowski, red. 2009, 9), visų pirma į Mazoviją. Vėliau dviejų valstybių santykiai gerėjo ir XIV a. pabaigoje tarp valstybių, susituokus jų valdovams, buvo sudaryta sąjunga kovai su bendrais priešais – kryžiuočių ir kalavijuočių ordinais.

Dviejų valstybių bendradarbiavimas buvo sėkmingas ir XVI a. viduryje buvo nutarta valstybes suvienyti ir įkurti Abiejų Tautų Respubliką (toliau – ATR), kuri gyvavo iki XVIII a.³ Šis susivienijimas istorikų vertinamas

² Kadangi tyrimas yra žvalgomojo pobūdžio, moksleivių požiūris į lenkų tautybės žmones buvo nagrinėjamas apibendrintai, neskiriant lenkų – Lenkijos piliečių ir lenkų – tautinės mažumos Lietuvoje atstovų.

³ Kiaupos nuomone, nors sąlygos, kuriomis buvo sudaryta Liublino unija, netenkino nei Lenkijos karalystės, nei LDK, jos sudarymas buvo būtinas norint atremti Maskvos valstybės agresiją (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 266). Svarbus buvo ir Lenkijos noras plėsti savo įtaką į rytus, visų pirma į dabartinės Ukrainos žemes (Palenkės, Voluinės, Podolės ir Kijevo vaivadijas), kurias ji perėmė iš LDK XVI a. viduryje (Gaučas 2001). LDK ir Lenkijos karalystės susivienijimas į vieną valstybę nebuvo netikėtas ir gąsdinantis dalykas. Ilgus amžius gyvenusios viena šalia kitos, turėjusios bendrus valdovus nuo Krėvos unijos laikų, lietuvių ir lenkų tautos pakankamai gerai pažinojo viena kitą. Lenkijos didikai apie galimą dviejų valstybių uniją galvojo nuo XIV a. pabaigos (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 267).

nevienareikšmiškai. Viena vertus, jis buvo naudinga Lietuvos Didžiąjai Kuni-
gaikštystei (LDK), nes padėjo gintis nuo bendrų užsienio priešų. Antra vertus,
Lenkijos Karalystė taip galėjo plėsti savo įtaką LDK. Pažymima ir tai, kad nau-
joje daugiatautėje, įvairių tikybių ir kultūrų valstybėje nesusiformavo stiprūs
centrinės valdžios institutai, ilgainiui išgalėjo anarchija, privedusi prie valsty-
bės žlugimo (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 410).

Kiaupa teigia, kad lietuviams ir lenkams gyvenant vienoje valstybėje,
kartu sprendžiant klausimus seimuose ir kariaujant, Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės visuomenė nesipriešindama perėmė lenkų kalbą ir kultūrą (Kiaupa,
Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 334). Dalis lietuvių istorikų tai laiko savo
tapatybės pradimu (Daugirdaitė-Sruogienė 1990, 147), nors toks požiūris
būdingesnis tarpukario istorikams, pavyzdžiui, A. Šapokai (1936, 334). Tokiai
LDK vykusių procesų interpretacijai turi įtakos autorių gyvenamasis laikmetis.
Tarpukariu, kai Lietuvos ir Lenkijos santykiai buvo labai prasti, bendra šalių
praeitas vertinta neigiamai (Šapoka 1936).

Dabarties istorikai linkę pabrėžti, jog lenkų kultūrą perėmę žmonės ir
toliau laikė save LDK piliečiais, tik kalbančiais lenkiškai (Aleksandravičius,
Kulakauskas 1996, 237). Lenkų kultūrą pirmiausiai perėmė LDK didikai, o po
kurio laiko – ir bajorai. Tai buvo laisvas žmonių pasirinkimas, nes pagal tuome-
tinį supratimą priklausymas tautai buvo grindžiamas lojalumu valstybei ir jos
įstatymų laikymusi, o ne kalba. XIX a. jau buvo besibaigianti kalbinė bajorijos
polonizacija (Gumuliauskas 2010, 55).

Dėl tolesnės LDK valstybingumo raidos esama dviejų nuomonių: viena,
kad Lietuva unijoje su Lenkija iki pat 1795 m. išlaikė savo valstybingumą ir
žlugo kartu su Lenkija dėl grobikiškos kaimynų politikos; kita, jog po Liublino
unijos Lietuvos viešpataujantys sluoksniai ilgainiui sulenkėjo, LDK praktiškai
prarado savo valstybingumą ir virto Lenkijos provincija⁴ (Aleksandravičius,
Kulakauskas 1996, 43).

XVIII a. pabaigoje žlugus ATR, dabartinės Lietuvos teritorijoje vieni
greta kitų gyveno kelių tautų atstovai: lietuviai, lenkai, žydai, baltarusiai,
rusai (Kiaupa 2004, 144–148). XIX a. šioje multikultūrinėje visuomenėje
vyko minėtų tautų tapatybės formavimosi, jos perėmimo ir praradimo procesai.
Šiuos procesus įtakėjo carinės Rusijos vykdoma rusinimo politika, spau-
dos lotyniškais rašmenimis draudimas, lietuvių tautinio atgimimo judėjimas
(Kiaupa 2004, 162, 190).

XX a. pradžioje, po Pirmojo pasaulinio karo, besikuriant nacionalinėms
Lietuvos ir Lenkijos valstybėms tarp Lietuvos ir Lenkijos kilo konfliktas dėl
Vilniaus ir Vilniaus krašto (rytų Lietuvos), kuriame gyveno ir lenkai, ir lie-
tuviai. Kiekviena iš naujai susikūrusių valstybių teigė, jog šis regionas turi
priklausyti jai, ir pateikė argumentus, pagrindžiančius jos teisę į rytų Lietuvą
(A. Sennas 1992, 38–39)

⁴ XX a. atkuriant Lietuvos valstybę buvo prarasta maždaug trečdalis istorinių-etnografinių
žemių rytuose ir pietryčiuose (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996, 43).

Lietuviai teigė, jog Vilnius yra istorinė Lietuvos sostinė, kurioje seniau gyveno lietuviai, todėl ji turi priklausyti Lietuvai. XX a. pradžioje buvo svarstomos galimybės atkurti Lietuvą etnografinėse žemėse, t. y. tokią, kur dauguma gyventojų kalbėtų lietuviškai (Kiaupa 2004, 185), arba kaip lietuvių politinės tautos valstybę. Tokiu atveju ji turėjo apimti ir baltarusiškai bei lenkiškai kalbančių žmonių gyvenamas teritorijas, kurios seniau priklausė LDK (Kiaupa 2004, 191).

Lenkai argumentavo, jog tuo metu rytų Lietuvoje gyveno daugiau lenkų nei lietuvių, jie jautėsi susiję su Lenkija savo kalba, kultūra ir tradicijomis, o Vilnius yra svarbus lenkų kultūros centras, todėl jį reikia įtraukti į Lenkijos sudėtį (Wasilewski 1996, 35).

Tiek tarpukario, tiek dabarties istorikai Lietuvos ir Lenkijos ginčą dėl rytų Lietuvos vertina nevienareikšmiškai. Pripažįstama, jog tuometinė situacija buvo komplikuota ir prieštaringa (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996, 28–31).

V. Lesčius (2004) akcentuoja, jog Lenkijos valdantieji sluoksniai norėjo atkurti valstybę su istorinėmis sienomis, t. y. sudaryti naują uniją su Lietuva arba Lietuvą prisijungti jėga. Nepavykus užkariauti visos Lietuvos, buvo užimta ir prijungta tik gausiausiai lenkų gyvenama jos dalis – rytų Lietuva.

Politinės ir karinės aplinkybės lėmė, jog Vilniaus kraštas atiteko Lenkijai. Lietuvai šios žemės vėl atiteko tik 1940 m. Amžių tėkmėje susiformavęs daugiatautis ir daugiakultūris Vilniaus kraštas toks išliko per sovietinį laikotarpį iki šių dienų.

Skirtingoms istorikų interpretacijoms įtakos gali turėti ne tik laikmečio dvasia, bet ir lietuvių bei lenkų ginčo dėl Vilniaus krašto sudėtingumas. Istorikai gali nesunkiai rasti faktų ir interpretacijų, pagrindžiančių tiek vienos, tiek kitos tautos teises į Vilniaus kraštą.

Tyrimo metodologija

Tyrimu, kurio pagrindu yra parengtas šis straipsnis, buvo siekiama nustatyti, kaip moksleiviai vertina lietuvių-lenkų santykius iš istorinės perspektyvos ir kokią lenkų tautybės žmonių įvaizdį jie yra susiformavę. Kaip minėta anksčiau, tai yra žvalgomojo pobūdžio tyrimas, kuriuo siekta įvertinti, kiek tikslinga būtų toliau gilintis į mokyklos, mokomosios medžiagos ar pamokų metu pateikiamų tautų santykių ir jų istorijos interpretacijų vaidmenį formuojant jaunosios kartos nuostatas lenkų tautos, lenkų tautinės mažumos, o galbūt ir kitų tautinių mažumų atžvilgiu.

Siekiant išsiaiškinti moksleivių požiūrį į lietuvių ir lenkų santykius buvo atlikta anketinė apklausa. Apklausa vyko 2013 m. gruodžio mėnesį dviejose Lietuvos mokyklose: Vilkaviškio rajono Gižų miestelio K. Baršausko pagrindinėje mokykloje ir Marijampolės miesto Marijonų gimnazijoje. Šios mokyklos buvo pasirinktos dėl patogumo. Tyrime iš viso dalyvavo 40 baigiamųjų

klasių moksleivių (pagrindinės mokyklos dešimtokai bei gimnazijos trečios ir ketvirtos klasės moksleiviai). Mokinių amžius – nuo 16 iki 18 metų. Dėl mažos tyrimo imties šios apklausos negalima laikyti reprezentatyvia, tačiau jos rezultatai leidžia kelti tam tikras prielaidas dėl mokomosios medžiagos ir jos interpretacijos sąsajų su moksleivių požiūriu į lenkus ir lenkų tautinę mažumą.

Apklausiai neatsitiktinai pasirinkti baigiamųjų klasių moksleiviai. Tokiu būdu buvo siekiama nustatyti, kokią nuomonę apie lietuvių-lenkų santykius jauni žmonės susidaro mokykloje išėję privalomą vidurinio mokslo kursą.

Prieš sudarant tyrimo anketą, pusiau struktūruoto interviu būdu buvo apklausti keli baigiamųjų klasių moksleiviai. Iš šių interviu paaiškėjo, jog daugiausiai informacijos apie lietuvių-lenkų santykius moksleiviai gauna istorijos pamokose. Todėl buvo išanalizuoti šiuo metu mokyklose naudojami istorijos vadovėliai ir juose esanti medžiaga apie Lietuvos ir Lenkijos istoriją tam, kad būtų galima susidaryti bendrą vaizdą, kokia nuomonė apie lietuvių ir lenkų santykius yra formuojama mokymo medžiagoje. Remiantis pusiau struktūruoto interviu medžiaga bei mokyklinių vadovėlių apžvalga, buvo sudaryta tyrimo anketa, kuria remiantis buvo apklausti minėtų mokyklų baigiamųjų klasių moksleiviai.

Anketoje vyravo uždaro tipo klausimai, tačiau moksleiviai turėjo galimybę pakomentuoti savo atsakymus. Moksleivių buvo klausama, ar jie yra lankęsi Lenkijoje, ar pažįsta lenkų tautybės žmonių, iš kur gauna daugiausiai informacijos apie lenkus ir lietuvių-lenkų santykius. Moksleivių buvo prašoma pasakyti savo nuomonę apie lietuvių ir lenkų santykius skirtingais istorijos tarpsniais: XVI–XVIII a., XIX a., tarpukariu, tarybiniu laikotarpiu. Taip pat buvo prašoma įvertinti dabartinius abiejų tautų santykius ir santykius tarp lietuvių ir lenkų tautinės mažumos. Siekiant nustatyti, kokį lenkų tautybės žmonių įvaizdį yra susidarę moksleiviai, buvo prašoma nurodyti, kokios charakterio savybės, jų manymu, būdingos lenkams. Tai leido nustatyti kai kuriuos moksleivių stereotipus apie lenkus.

Tyrimas vyko sklandžiai, mokyklų, kuriose buvo atliktos apklausos, vadovybė geranoriškai bendradarbiavo su tyrėjais.

Tyrimo rezultatai

Apklausos metu paaiškėjo, jog dažniausiai respondentai informaciją apie lietuvių ir lenkų santykius gauna iš mokyklinių vadovėlių (22 proc.). Suprantama, kad daugiausiai apie lietuvių ir lenkų santykius kalbama istorijos pamokose. Antras pagal svarbą informacijos šaltinis yra televizija ir laikraščiai (20 proc.), o toliau seka mokytojų pasakojimai (19 proc.), internetas (16 proc.), tėvų ir senelių pasakojimai (13 proc.) ir pokalbiai su draugais (10 proc.).

Dauguma tyrime dalyvavusių moksleivių nėra tiesiogiai bendravę su lenkais. Net 68 proc. respondentų nepažįsta nė vieno lenko. Du trečdaliai moksleivių nėra lankęsi Lenkijoje arba buvo joje tik vieną kartą.

Paklausti, kokia jų nuomonė apie lenkus ir Lenkiją, 40 proc. mokslieivių atsakė, jog neturi jokios nuomonės, 32,5 proc. turi teigiamą nuomonę, o 27,5 proc. – neigiamą.

Moksleiviai turėjo galimybę pakomentuoti pasirinktus atsakymus. Paprašyti pagrįsti vienokią ar kitokią savo nuomonę apie lenkus, moksleiviai dažniausiai pateikdavo tokius lakoniškus paaiškinimus, kaip „aš tiesiog jų nemėgstu“, arba pavadindavo juos „nemaloniais žmonėmis“. Visgi kai kurie komentarai atskleidė, kodėl dalis, t. y. minėti 27,5 proc., respondentų nemėgsta lenkų. Mokinių nuomone, lenkai „daro įtaką Lietuvai, nori pakeisti jos įstatymus“, į lenkus žiūrima neigiamai dėl jų „kišimosi į Lietuvos valstybės valdymą ir bandymų okupuoti Vilnių“. Nepamiršamas ir kalbinis argumentas, jog lenkai yra „labai nemalonūs, nemandagūs žmonės, kurie gyvena Lietuvoje ir nekalba lietuviškai ne dėl to, jog nemoka, o todėl, kad nepripažįsta mūsų kalbos“.

Prieštaringas mokslievių požiūris į lenkus atsiskleidžia vertinant lenko įvaizdį, kurį moksleiviai susidaro iš mokytojų pasakojimų ir vadovėlių. Nors pusė apklaustųjų lenkus laiko mandagiais ir draugiškais žmonėmis, 62,5 proc. jų pritaria nuomonei, jog lenkai yra konfliktiški. 40 proc. mokslievių mano, jog lenkai yra sukti ir linkę apgaulinėti.

62,5 proc. apklausos dalyvių teigė, kad lenkai Vilnių ir jo apylinkes laiko „savomis“, t. y. lenkams priklausančiomis, žemėmis. Nenuostabu, jog tik 12,5 proc. respondentų lenkus laiko patikimais partneriais. Net 45 proc. respondentų mano, jog lenkai nenori integruotis į kitų šalių visuomenes ir mokytis jų kalbų, 25 proc. tam nepritaria, o likusieji neturi nuomonės.

Tam tikras vertinimo dvilypumas atsiskleidžia ir atviruose mokslievių pasisakymuose. Kai kurie moksleiviai rašė, jog lenkai yra „mandagūs žmonės“, tačiau teigiamai jie vertinami, „nes nepuola šiuo metu Lietuvos“. Taigi, teigiamas vertinimas priklauso ne nuo bendro požiūrio į lenkų tautą, bet nuo jos užsienio politikos – Lenkija šiuo metu nevykdo karinės agresijos prieš Lietuvą.

Dalimi anketos klausimų buvo siekiama atskleisti mokslievių požiūrį į kai kuriuos Lietuvos ir Lenkijos bendros istorijos faktus. Daugiau nei pusė apklaustųjų (62 proc.) nurodė, jog lietuvių ir lenkų santykiai buvo geri iki XVIII a., kol nepasidėjo ATR valstybės padalijimai. Analizuojant, kokios žinios ir vertinimai apie bendrą lietuvių ir lenkų praeitį dominuoja jaunų žmonių, šiais ir ateinančiais metais baigiančių mokyklą, galvose, išryškėja, jog apie kuo senesnius laikus kalbama, tuo santykiai su lenkais yra vertinami geriau. Ir priešingai: kuo labiau artėjama link XX a., tuo nuomonė apie abiejų tautų tarpusavio santykius prastėja. Paklausus apie kovas, vykusias po Pirmojo pasaulinio karo, 52,6 proc. respondentų atsakė, jog lenkai nepadėjo lietuviams kovoti Nepriklausomybės kovų su Lietuvą norėjusia užimti Sovietų Rusija. 85 proc. mokslievių pritarė teiginiui, jog lenkai norėjo užimti Lietuvos žemes, ypač Vilniaus kraštą. 45 proc. teigė, jog lenkai buvo priešiška nusiteikę Lietuvos valstybingumo atžvilgiu, o daugiau nei trečdalis šiuo klausimu neturėjo nuomonės. Nieko nuostabaus, jog tik penktadalis respondentų manė, jog Lenkija

palaike Lietuvos nepriklausomybės siekį XX a. pradžioje. Moksleivių požiūriu, lietuviai XX a. pradžioje nenorėjo atkurti bendros valstybės su Lenkija, nes baiminosi lenkinimo ir nutautėjimo (taip teigė 70 proc. apklaustųjų).

Keletas anketos klausimų buvo susiję su Lietuvos valstybės sienų formavimusi XX a. pradžioje. Kiek mažiau nei pusė (42,5 proc.) apklaustųjų žinojo, kad to meto Lietuvos valdžia siekė įtraukti į Lietuvos teritoriją kai kurias žemes grindė nuostata, jog Vilniaus krašte gyvenę lenkai, rusai ir baltarusiai „yra sulenkinti ir surusinti lietuviai, todėl šis kraštas turi įeiti į Lietuvos sudėtį“. Kita vertus, 72 proc. apklaustųjų sutiko su teiginiu, jog XX a. pradžioje daugumą rytų Lietuvos (Vilniaus krašto) gyventojų sudarė lenkai, rusai, baltarusiai, žydai. Kalbant apie lenkų tautinės mažumos atsiradimą Lietuvoje, 52,5 proc. respondentų manė, jog lenkai į Vilniaus kraštą atkeliavo tarpukariu, 32,5 proc. teigė, jog jie gyvena šiose žemėse nuo ATR laikų, o 27,5 proc. – jog nuo XIII–XIV a. Klausimai apie šiuos istorinius procesus yra svarbūs siekiant suprasti moksleivių nuostatas lenkų tautinės mažumos Lietuvoje atžvilgiu, todėl prie jų grįšime kiek vėliau.

Prisimindami po Antrojo pasaulinio karo sekusį laikotarpį, moksleiviai apylygiai pasidalino į dvi grupes. Vienų nuomone, „kai Vilnius buvo gražintas Lietuvai, nebeliko nesutarimų“, lietuviai ir lenkai „buvo susivienijusios tautos prie SSRS“. Kiti teigė, kad „politinių santykių nebuvo“, „ir lenkai, ir lietuviai buvo okupuoti, jų santykiai nebuvo geri“, o kai kurie moksleiviai nurodė, jog santykiai buvo „blogi, nes lenkai siekė užimti Vilniaus kraštą“.

Nesutarimų tarp lietuvių ir lenkų, tyrime dalyvavusių moksleivių požiūriu, ne tik buvo praityje, tačiau yra ir dabar. Reikia pastebėti, jog informacijos apie dabartinius abiejų tautų santykius vadovėliuose nėra arba yra labai mažai, nes mokymo medžiaga nėra taip greitai atnaujinama, o istorinė apžvalga šioje medžiagoje paprastai yra sutelkta į keliasdešimties arba kelių šimtų metų senumo įvykius. Tad moksleivių požiūris šiuo atveju gali būti paveiktas žiniasklaidos ar kitų informacijos šaltinių (galbūt ir mokytojų pasakojimų). Vertindami dabartinę abiejų tautų santykių situaciją moksleiviai teigia, jog „Lietuvoje gyvenantys lenkai nesutaria su lietuviais“, santykiai yra šalti – „ginčijamasi dėl lenkiškų gatvių užrašų, palengvinimo lietuvių kalbos egzamino Lietuvos lenkams“. Tvirtinama, kad „lietuviai nemėgsta lenkų, o ką mano lenkai apie lietuvius – nežinau“.

Nesutarimo, arba bent jau lietuvių nepasitenkinimo lenkais priežastimis yra laikoma tai, jog „lenkai nori daugiau teisių ir galios, nori daryti tvarką Lietuvoje“, bando „išsikovoti vis daugiau teisių“. Moksleiviai mano, jog lenkai „stengiasi patekti į valstybės organus, leidžiančius valdyti šalį“.

Vertindami dabartinius abiejų tautų santykius moksleiviai teigė: „jeigu lenkai atvažiuoja į Lietuvą ir gyvena, tai tegul ir laikosi Lietuvos įstatymų, nes lietuviai, gyvenantys Lenkijoje, yra normalūs žmonės ir nesikiša į valstybės valdymą, o lenkai bando sulenkinti Lietuvą“. Šioje nuomonėje galima atpažinti seną lietuvių baimę, jog lenkai bando sulenkinti Lietuvą. Sunku pasakyti, kas konkrečiai čia turima galvoje (juk lietuviai nėra prievarta varomi į lenkiškas

mokyklas ir verčiami kalbėti lenkiškai), tačiau tokios mintys gyvos ir dabartinio jaunimo kartoje.

Lietuvių kaltės, dėl „gan keblių santykių“ su lenkais neįžvelgiama. Priešingai, teigiama, jog „Lietuva nuolaidžiauja Lenkijai, rodo savo silpnumą“. Taigi moksleiviai visą kaltę dėl keblių ir sudėtingų abiejų tautų santykių yra linkę suversti ant lenkų pečių⁵. Pasitaiko ir tokių komentarų: „jeigu lenkai baigtų tyčiotis iš Lietuvos (kaip, pavyzdžiui, pardavėja parduotuvėje moka lietuviškai, bet vis tiek kalba lenkiškai) ir jeigu gyventų Lietuvoje tyliai ramiai, nesikišdami į valstybės valdymą, aš prieš juos nieko blogo neturėčiau. Kol jie nebaigs šitaip elgtis, aš jų nekėsiu“.

Šiame komentare matome gan radikalią moksleivio nuostatą. Viena vertus, iškeliamas kategoriškas reikalavimas: arba – arba. Kita vertus, tokia nuostata gali atspindėti jauno žmogaus maksimalizmą ir norą problemas išspręsti paprastai, greitai ir nedviprasmiškai. Visgi šis komentaras vienaip ar kitaip atspindi didesnio skaičiaus apklaustų moksleivių nuomonę, jog į Lietuvą atvykę užsieniečiai turi gyventi „tyliai, ramiai, nesikišdami į valstybės valdymą“.

Galiausiai moksleivių buvo prašoma nurodyti, kas, jų manymu, galėtų pagerinti lietuvių-lenkų santykius. Tik 10 proc. jų teigė, jog santykiai yra geri ir nieko gerinti nereikia. Likusi dalis apklaustųjų nurodė vienokias ar kitokias priemones, kurių reikėtų imtis, siekiant spręsti lietuvių-lenkų santykių problemas. Dažniausiai respondentai teigė, jog lietuviams ir lenkams turėtų susilaikyti nuo abipusių kaltinimų ir ramiai ieškoti bendrų problemų sprendimo (78 proc.). 75 proc. moksleivių nurodė, jog lietuviams ir lenkams turėtų geriau pažinti ir suprasti vieni kitus. 72 proc. apklaustųjų manė, kad svarbiausia yra abipusė tolerancija. Pusė respondentų paminėjo, jog lenkams turėtų atsisakyti nepagrįstų reikalavimų lietuviams. 45 proc. akcentavo būtinybę organizuoti bendrus kultūrinius renginius ir švietimo programas. 30 proc. respondentų nurodė, jog reikėtų bendrą kultūros namų, kur lietuviams ir lenkams galėtų geriau pažinti vieni kitų istoriją ir kultūrą, 27 proc. pabrėžė, jog lietuviams galėtų dažniau lankytis Lenkijoje, o lenkams – Lietuvoje.

Penktadalis apklaustųjų manė, jog lenkams reikėtų leisti rašyti gatvių bei vietovardžių pavadinimus ir pavardes lenkų kalba. 26 proc. pritarė, kad lenkų tautinei mažumai Lietuvoje būtų suteikta daugiau teisių. 17 proc. moksleivių buvo nuomonės, jog lietuviams reikėtų kritiškiau vertinti savo vaidmenį abiejų šalių istorijoje ir dabartiniuose santykiuose.

Kai kurie moksleiviai prie anketoje nurodytų atsakymų variantų pateikė ir savo pasiūlymų abiejų tautų santykiams pagerinti, pvz.: „lenkams galėtų būti draugiškesni ir neįvedinėti Lietuvos savo tvarkos“, o „lietuviams turėtų stengtis mažiau bendrauti su lenkais“.

⁵ Tendenciją kaltinti kitą šalį dėl istorinių įvykių atskleidė ir kiti tyrimai (žr. Fuksiewicz, Kucharczyk, Łada 2013). Ir lenkai, ir lietuviams yra linkę teigiamiau vertinti savosios šalies vaidmenį kitai šaliai. Pavyzdžiui, lenkai (59 proc.) dažniau nei lietuviams (38 proc.) mano, kad Lenkijos ir Lietuvos istorijoje nebuvo tokių įvykių, dėl kurių Lenkija turėtų jausti kaltę prieš Lietuvą. Kita vertus, lietuviams (62 proc.) dažniau nei lenkams (50 proc.) neįžvelgia Lietuvos kaltės Lenkijai (ten pat.).

Diskusija

Priežastys, kodėl lietuvių nuostatos lenkų atžvilgiu nėra itin pozityvios, gali būti pačios įvairiausios. Tai ir dabartinės politinės realijos, susijusios su lenkų politikų pasiūlymais keisti esančius įstatymus, ir kasdieniai nesusipratimai dėl skirtingų kalbų vartojimo (ar jų nemokėjimo), ir istorinių įvykių, tokių kaip Lietuvos ir Lenkijos konfliktas dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto, skirtingas interpretavimas.

Tyrimo metu paaiškėjo, jog viena iš priežasčių, galbūt formuojančių neigiamą moksleivių požiūrį į lenkus, yra Lenkijos ir Lietuvos santykiai tarpukariu. Laikotarpis tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų vertinamas kaip pats blogiausias abiejų tautų santykiams, pasireiškęs tiesioginiu kariniu konfliktu, Lietuvos teritorijos atplėšimu ir diplomatinį santykių nutraukimu ilgam laikui. Dar galima paminėti tai, jog tyrime dalyvavę moksleiviai buvo visiškai įsitikinę, jog lenkai atplėšė Vilniaus kraštą nuo Lietuvos.

Kita vertus, panašu, jog moksleiviai nelabai supranta, kodėl ir lietuviai, ir lenkai tuo laikotarpiu tvirtino, jog Vilnius ir Vilniaus kraštas turi įeiti į Lietuvos arba Lenkijos sudėtį. Moksleiviai žino, jog XX a. pradžioje asmenys, ėmęsi kurti Lietuvos valstybę (Lietuvos krašto taryba su pirmininku A. Smetona), teigė, jog jų tikslas – Lietuva etnografinėse žemėse (žr. Gumuliauskas 2010, 90). Kitaip tariant, Lietuvos valstybės sienos turėjo būti nubrėžtos taip, jog apimtų visas vietas, kuriose gyveno lietuviai (Kapleris et al. 2006). Panašiai galvojo ir lenkai, kurių viena iš naujosios Lenkijos koncepcijų teigė, jog jos sienos privalo apimti teritorijas, kuriose didelę gyventojų dalį sudaro lenkai (Gaidis, Wołkonowski 2009, 173).

Vertinant istoriniu požiūriu, Vilniaus krašte vieni šalia kitų gyveno daugelio tautų atstovai – lenkai, baltarusiai, rusai, žydai, lietuviai. Pastarieji XX a. pradžioje nesudarė Vilniaus krašto gyventojų daugumos. Kaip pavyzdį galima pateikti 1887 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenis, pagal kuriuos Vilniaus mieste gyveno 40,1 proc. žydų, 30,9 proc. lenkų, 20,1 proc. rusų, 4,2 proc. baltarusių ir tik 2,1 proc. lietuvių (Gaidis, Wołkonowski 2009, 113). Net jei renkant šiuos duomenis ir buvo padaryta nežymių klaidų, kaip mano kai kurie istorikai, iš esmės situacijos tai nekeičia – lietuviai Vilniaus mieste greičiausiai buvo absoliuti mažuma.

Kita vertus, kaip teigia A. Sennas (1992, 38) ginče dėl Vilniaus priklausomybės lietuviai ir lenkai rėmėsi skirtingo laikotarpio gyventojų surašymo duomenimis. Vienuose buvo nurodomas didesnis lenkų gyventojų, o kituose – lietuvių skaičius. Lietuviai teigė, jog XIX a. viduryje Vilniaus krašte daugumą gyventojų sudarė lietuviai, dėl to jis turi priklausyti Lietuvai. Lenkai su tuo nesutiko tvirtindami, jog XIX a. pabaigoje jame daugumą sudarė lenkai, todėl jis turi priklausyti Lenkijai.

Vertinant to meto situaciją istoriniu požiūriu svarbus yra ir termino „lietuviai“ vartojimas surašymuose, nes XIX a. pradžioje žmogus galėjo pasivadinti lietuviu kaip buvusios LDK gyventojas, o XIX a. pabaigoje šis terminas jau

buvo suprantamas kaip apibrėžiantis etninį lietuvių (lietuviškai kalbantį žmogų). Šios aplinkybės leido nevienodai traktuoti gyventojų surašymų duomenis. Apibendrinamas Sennas konstatuoja, jog ginčė dėl Vilniaus lietuvių argumentai vis tik buvo silpnesni nei lenkų (1992, 39).

Be tapatybės kaitos procesų, vykusių šiame regione, reikia atsižvelgti ir į migracijos įtaką gyventojų sudėčiai. B. Makauskas (2000) teigia, jog XIX a. Lietuvoje, ypač miestuose, buvo lenkų, kurie čia įsikūrė ir gyveno dėl tarnybos, giminystės ryšių, ekonominiais tikslais. Todėl per visą XIX a. vykusį migraciją taipogi galėjo nemažai pakeisti rytų Lietuvos gyventojų etninę sudėtį.

Mokykliniuose vadovėliuose pabrėžiama, jog rytų Lietuvoje gyvenę lenkai, rusai, baltarusiai tuometinės Lietuvos valdžios buvo suvokiami kaip sulenkinti, surusinti ir subaltarusinti buvę lietuviai (Kapleris et al. 2006, 192–193). Tokiu atveju Lietuvos krašto tarybos siekis „buvusius lietuvius“ įtraukti į Lietuvos valstybės sudėtį ir juos lituanizuoti būtų visiškai suprantamas. Galima daryti prielaidą, jog būtent dėl tokio etninės situacijos rytų Lietuvoje pateikimo mokomojoje medžiagoje moksleiviai ir buvo linkę to meto lenkų siekį įtraukti Vilniaus kraštą į Lenkijos sudėtį vienareikšmiškai vertinti kaip neteisėtą lenkų agresiją, nesigilindami į lenkų pretenzijų turinį. Toks istorijos suvokimas savo ruožtu galėjo turėti įtakos ir tam, kaip apskritai moksleiviai vertina lenkus ir lietuvių–lenkų santykius.

Bet kuriuo atveju minėti tautinio identiteto klausimai yra sudėtingi, reikia daug pastangų norint juos gerai suprasti. Tyrimas rodo, jog moksleiviai nesupranta šių klausimų, o to meto lietuvių vykdytą politiką atkuriant Lietuvos valstybę suvokia gana vienpusiškai. Gali būti, kad to meto lietuvių ir lenkų veiksmų motyvai pamokose nepakankamai išsamiai aptariami.

Su tautinio identiteto klausimu yra susijusi ir lenkų imigracija į rytų Lietuvą, vykusį nuo pat Lietuvos valstybės formavimosi pradžios XII a. (Daugirdaitė-Sruogienė 1990, 33). Geografiškai netoli gyvenę lenkai darbo, prekybos ar kitais tikslais atvykdavo gyventi į LDK. Dalis jų buvo prievarta perkelti į LDK kaip karo belaisviai (Davies 2002, 154). LDK ir Lenkijos karalystei sudarius uniją gyventojai natūraliai palaiapsniui maišėsi (Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998, 315).

Kaip matėme iš pateiktų apklausos rezultatų, šiek tiek daugiau nei pusė respondentų mano, jog lenkai į Vilniaus kraštą atkeliavo tarpukariu. Kadangi tuomet lenkai buvo karine jėga užėmę Vilniaus kraštą, galima daryti prielaidą, jog moksleiviai lenkų imigraciją į rytų Lietuvą sieja su lenkų naujakurių atsikėlimu į okupuotą Vilniaus kraštą. Vadinasi, dabartiniai lenkų tautybės Lietuvos piliečiai gali būti suprantami kaip Vilniaus kraštą okupavusių ir kolonizavusių žmonių palikuonys. Tai vėlgi gali daryti įtaką neigiamam moksleivių nusistatymui lenkų tautinės mažumos Lietuvoje atžvilgiu. Tai rodytų ir tokie moksleivių komentarai, kaip „lenkai šlykštūs žmonės, ypač lietuviams. Atkeliauja į svečią šalį ir bando įvesti savo taisykles“, „jie netolerantiški kitoms šalims – nenori integruotis į kitų šalių visuomenes, tačiau mes [lietuviai – V. V., G. B.] tai darome ir išmokstame lenkų kalbą“.

Likusi dalis respondentų šiuo klausimu suskilo į dvi dalis: vieni teigė, jog lenkai palaiapsniui į LDK kėlėsi dar Vytauto Didžiojo laikais, kiti – jog ATR laikais. Toks požiūris leidžia lenkus laikyti vienais iš senųjų šio krašto gyventojų, kurie savanoriškai atkeliavo į LDK ir pasiliko joje nuolatos gyventi.

Kai kuriuos moksleivių komentarus sunku suprasti ir įvertinti dėl jų loginio klaidingumo ar istorinio nepagrįstumo. Pavyzdžiui, sunku vertinti tokius komentarus apie lietuvių ir lenkų santykius, kaip „supratingi, nes lietuvius nori užpulti“ arba (apie situaciją po Antrojo pasaulinio karo) jog „lenkai buvo suvieniję jėgas su lietuviais kovojant su Vokietija, Rusija, tačiau tebetroško Vilniaus“⁶.

Apibendrinimas

Tyrimas atskleidė, kad moksleivių mąstyme yra jaučiama neigiama nuostata lenkų politinio vaidmens Lietuvoje ar santykių su lietuviais atžvilgiu. Galima daryti prielaidą, kad moksleiviai nelabai gerai suvokia, jog Lietuvoje gyvenantys lenkai yra Lietuvos valstybės piliečiai. Vadinasi, jie turi teisę balsuoti rinkimuose, kelti savo kandidatus į valdžios institucijas, kurti visuomenines bei politines organizacijas ir dalyvauti valstybės valdyme. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nors Lietuva ir Lenkija yra kaimyninės šalys, daugybė lenkų gyvena Lietuvoje, moksleivių žinios apie lenkus ir Lenkiją yra gana ribotos. Atsakdami į klausimus apie bendrą abiejų šalių istoriją, dabartinius santykius, apie lenkų charakterio savybes, respondentai dažnai pažymėdavo variantą „nežinau“.⁷

Tyrimas leidžia daryti prielaidą, jog istorijos pamokų medžiaga daro įtaką moksleivių nuomonei apie lenkus ir lietuvių-lenkų santykius, taigi būtų tikslinga toliau nagrinėti mokyklos vaidmenį formuojant jaunosios kartos nuostatas lenkų (ir kitų tautinių mažumų) atžvilgiu. Mokymo medžiaga ir mokytojų pasakojimai gali daryti ypač didelį poveikį mokiniams, gyvenantiems vietovėse, kuriose jie kasdieniame gyvenime nesusiduria su lenkų tautybės asmenimis ir negali jų tiesiogiai pažinti. Tuomet mokykloje gaunama informacija apie lenkus, jų santykius su lietuviais, tampa svarbiu informacijos šaltiniu.

Ilgoje ir sudėtingoje abiejų tautų istorijoje tarp lietuvių ir lenkų buvo kilę įvairių nesutarimų, tarp kurių – teritoriniai ginčai, skirtingos bendros istorijos interpretacijos ir netgi ginčai dėl kai kurių asmenybių (pavyzdžiui, A. Mickevičiaus) tautinės priklausomybės. Vienpusiškas šių konfliktų ir nesutarimų pateikimas jauniems žmonės gali formuoti neigiamą lenkų įvaizdį bei požiūrį, jog Lenkija ir lenkų tauta yra priešškai nusiteikusi lietuvių atžvilgiu.

⁶ Lietuva tuo metu nebuvo sudariusi oficialios sąjungos su Lenkija nei kovai su Vokietija, nei su Sovietų Sąjunga.

⁷ 2013 m. Lenkijos Viešųjų reikalų instituto ir Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto Lietuvoje ir Lenkijoje atliktas tyrimas atskleidė, kad lenkų ir lietuvių tarpusavio pažinimas apskritai yra paviršutiniškas, o žinios apie kaimyninę šalį – palyginti negausios (Fuksiewicz, Kucharczyk, Łada 2013).

Siekiant to išvengti, moksleiviams reikėtų geriau atskleisti etninių ir socialinių procesų sudėtingumą ir nevienareikšmiškumą, pabrėžti, jog prieš kelis šimtus metų gyvenę žmonės tautybės, tapatybės klausimus suprato kitaip, nei jie yra suprantami dabar, todėl istorinius įvykius ne visada galima vertinti pagal šių dienų sampratą ar tradicijas.

Žvalgomojo tyrimo rezultatai parodė, jog būtų tikslinga atlikti tolesnius tyrimus, kuriuose būtų nagrinėjama mokymo medžiagos ir istorinių faktų interpretavimo pamokose daroma įtaka jaunų žmonių požiūriui į lenkus (ar kitų tautybių žmones). Šie tyrimai galėtų būti atliekami kiekybiniais ir kokybiniais metodais (pvz., pamokose naudojamos mokomosios medžiagos turinio analizė, interviu, moksleivių anketinė apklausa). Toliau tiriant santykių su tautinėmis mažumomis problematiką būtų tikslinga panagrinėti ir tautinių mažumų mokyklų įtaką jaunų žmonių tapatybės formavimuisi.

Gauta 2014 07 15

Priimta 2015 06 09

Literatūra

- Aleksandravičius, E. 1994. *Lietuvos atgimimo kultūra. XIX amžiaus vidurys*. Vilnius: Baltos lankos.
- Aleksandravičius, E., Kulakauskas, A. 1996. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Andrulevičiūtė, V. 2014. „R. Lopata: lietuvių ir lenkų santykiai– Lietuvos politikų impotencijos išraiška“. LRT. Prieiga internete: http://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/35782/r_lopata_lietuviu_ir_lenku_santykiai_lietuvos_politiku_impotencijos_israiska [žiūrėta 2014 03 20].
- Brazauskas, J., Jurkevičius, S., Petrauskis, K. 1999. *Naujųjų amžių istorija: nuo Didžiosios prancūzų revoliucijos iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos*. Vadovėlis 9 klasei. Vilnius: Krona.
- Bumblauskas, A. 1999a. „Polonizacija Litwy jako problem w historiografii.“ *Lithuania: Kwartalnik poświęcony problemom Europy Środkowo-Wschodniej* 32: 44–46.
- _____. 1999b. „Polsko-litewskie stosunki cywilizacyjne: przemiany w stanowiskach historiograficznych obu narodów.“ *Przegląd Wschodni* 4 (20): 745–762.
- Caselli, F., Coleman II, W. J. 2012. „On the Theory of Ethnic Conflict.“ Prieiga internete: <http://personal.lse.ac.uk/casellif/papers/ethnic.pdf> [žiūrėta 2015 03 18].
- Cox, O. C. 1959. *Caste, Class, and Race – A Study in Social Dynamics*. New York: Modern Reader.
- Černiauskas, Š. 2011. „Lenkijos lietuviai atsisako lietuviškų užrašų“. *Alkas*. Prieiga internete: <http://alkas.lt/2011/09/13/lenkijos-lietuviai-atsisako-lietuvisku-uzrasu> [žiūrėta 2015-05-29].
- Daugirdaitė-Sruogienė, V. 1990. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vyturys.
- Davies, N. 2002. *Dievo žaistas: Lenkijos istorija*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

- Frėjūtė-Rakauskienė, M. 2009. M. „Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje“. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/03/EtnSt_Frejute-Rakauskiene_2009.pdf [žiūrėta 2014 03 03].
- Fuksiewicz, A., Kucharczyk, J., Łada, A. 2013. *Šalia lenkai ir lietuviai – vieni kitų akimis*. Varšuva: Viešųjų reikalų institutas.
- Gaidis, R., Wołkonowski, J., red. 2009. *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Gaučas, P. 2001. *Lietuvos istorijos atlasas*. Vilnius: Vaga.
- Giddens, A. 2001. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Gumuliauskas, A. 2010. *Lietuvos istorija 1795–2009*. Šiauliai: Lucijus.
- Janušauskienė, D. 2013. „Tolerancijos apraiškos Lietuvoje: vertybinės nuostatos tautinių mažumų atžvilgiu“, *Socialinių mokslų studijos* 5: 421–432.
- Jučas, M. 2000. *Lietuvos ir Lenkijos unija*. Vilnius: Aidai.
- Jursevičius, D. 2014. „Tikroji Lietuvos lenkų tapatybė: ko apie juos nežinojo lietuviai“. *LRT*. Prieiga internete: http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/68051 [žiūrėta 2014 10 01].
- Kapleris, I., Laužikienė, A., Meištas, A., Mickevičius, K., Ramanauskas, R., Tamkuntonytė-Mikailienė, Ž. 2006. *Laikas. Istorijos vadovėlis 9 klasei*, II dalis. Vilnius: Briedis.
- Kiaupa, Z. 2004. *Lietuvos valstybes istorija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kiaupa, Z., Kiaupienė, J., Kuncevičius, A. 1998. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Vilspa.
- Laurinavičius, Č. 1999. „Michał Romer, czyli jeszcze raz o problemie litewskiego dziedzictwa obywatelskiego.“ *In Pozostawione Historii. Litwini o polsce i polakach*, 83–94. Krakow: Znak.
- „Lenko kortą kasmet gauna per tūkstantį Lietuvos piliečių“. 2012. *15 min*. Prieiga internete: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/lenko-korta-kasmet-gauna-per-tukstanti-lietuvos-pilieciu-56-190482> [žiūrėta 2015-05-29].
- Lesčius, V. 2004. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- „Lietuvių ir lenkų tautos nori vienybės“. 2014. Spinter tyrimai. Prieiga internete: <http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menu/top/9/home/publish/Mjc4Ozk7OzA=> [žiūrėta 2014 03 20].
- „Lietuvos Respublikos 2011 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai“. 2011. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga internete: http://mokyklele.stat.gov.lt/esu/esu/esurasymai/esu_04.htm?lang=lt [žiūrėta 2014 05 02].
- LSTC – *Tyrimas apie Lietuvos lenkų ir Lenkijos įvaizdį Lietuvos visuomenėje*. 2012. Lietuvos socialinių tyrimų centras. Vilnius.
- Makauskas, B. 2000. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa.
- Medišauskienė, Z. 1998. *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*. Kaunas: VDU leidykla.
- Mienkowska-Norkienė, R. 2012. „Lietuvių – lenkų santykiai – ar pasiektas kritinis taškas?“. *Delfi*. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/rmienkowska-norkiene-lietuviu-lenku-santykiai-ar-pasiektas-kritinis-taskas.d?id=54889645#ixzz3ZL9VCoWs> [žiūrėta 2014 04 28].
- Miknys, R. 1993. „Stosunki polsko-litewskie w wizji politycznej krajowców.“ *Zeszyty Historyczne* 104: 123–129.

- _____. 1998. „Polacy na Litwie a kształtowanie się nowoczesnego narodu litewskiego na przełomie XIX i XX w. (J. A. Herbaczewski, M. Römer) = Lietuvos lenkai ir modernios lietuvių tautos formavimasis XIX–XX amžių sandūroje (J. A. Herbaczewski, M. Römeris)“. *Białostoczczyzna* 2: 15–21.
- Milosz, Cz. 1989. „O konflikcie polsko-litewskim.“ *Kultura* 5: 3–9.
- Petrauskas, R. 2009. „Lenkijos – Lietuvos unija ir lenkų – lietuvių diduomenės ryšiai: realios unijos link“. In *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*. 60–75. Vilnius: Vilnius universitetas.
- Pettigrew, T. F. 1982. „Prejudice.“ In *Dimensions of Ethnicity*, eds. S. Thernstrom, A. Orlov, O. Handlin, 1–29. Cambridge: Harvard University Press.
- Pruskus, V. 2013. „Tarpkultūriniai konfliktai: kilimo priežastys ir kompetencijų vaidmuo“. *Filosofija, Komunikacija* 2: 79–89.
- Pukienė, V. 2003. *Istorijos žodynas*. Vilnius: Vaga.
- Radloff, T. D. L. 2007. „The Impact of Higher Education on Racial Prejudice.“ *The New York Sociologist* 2: 1–15.
- Savukynas, V. 1998. „Kaip galvojame apie kitus. Lenkų ir rusų atvejai“. *Kultūros Barai* 7: 54–59.
- Senn, A. E. 1992. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Sirutavičius, V., Korzenewska, K., red. 1999. *Pozostawione Historii. Litwini o Polsce i polakach*, Krakow: Znak.
- Subačius, P. 1998. „Tautinių įvaizdžių metamorfozės: lenkas nuo ‚brolio‘ iki ‚velnio‘“. *Kultūros Barai* 7: 49–53.
- Subocz, J. 2012. „Lietuvių požiūris į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir santykius su lenkais. Politinis diskursas ir mokymas mokykloje XX a.“. Prieiga internete: www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-08lt.pdf [žiūrėta 2014 03 20].
- Šapoka, A. 1936. *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa.
- Šindeikis, A. 2011. „Kur mus nuves lietuvių ir lenkų konfliktas“. *Veidas*. Prieiga internete: <http://www.veidas.lt/kur-mus-nuves-lenku-ir-lietuviu-konfliktas> [žiūrėta 2015 05 29].
- Štrkalj, G., Gibbon, V. E., Wilkinson, A. T. 2007. „Teaching Human Variation: Can Education Change Students’ Attitudes towards ‘Race?’“ *Glasnik Etnografskog Instituta* 1: 253–258.
- Tereškinas, A. 2002/2003. „Toward a New Politics of Citizenship: Representation of Ethnic and Sexual Minorities in Lithuanian Mass Media.“ In *Reinventing Media: Media Policy in East Central Europe*, eds. M. Sükösd, P. Bajomi-Lázár, 203–237. Budapest: Central European University.
- „Tomaševskis: ‚Lech‘ sirgalių plakatas – Lietuvos specialiųjų tarnybų darbas“. 2013. *Alfa*. Prieiga internete: http://www.alfa.lt/straipsnis/15149231/Tomasevskis..Lech.fanu.plakatas..Lietuvos.specialiuju.tarnybu.darbas=2013-08-13_09-35/ [žiūrėta 2013 08 13].
- Vilkelis, G. 2006. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai tautų sąjungoje*. Vilnius: Versus Aureus.
- Wasilewski, L. 1996. *Stosunki polsko-litewskie w dobie powstaniowej*. Jerzolima.
- Zverko, N. 2012. „Apklausa: Lietuvoje pastebimai pablogėjo požiūris į vietinius lenkus“. *Delfi*. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apklausa-lietuvoje-pastebimai-pablogėjo-pozioris-i-vietinius-lenkus.d?id=54025477> [žiūrėta 2014 03 02].

VIDMANTAS VYŠNIAUSKAS, GIEDRĖ BALTRUŠAITYTĖ

Pupils' Approach to Poles and Lithuanian-Polish Relationships

Summary

According to the 2011 Population and Housing Census, Poles represent the largest ethnic minority group currently living in Lithuania accounting for 6.6 pct. of the population. Public surveys show that a sizable number of Lithuanians, especially those belonging to the youngest generation, hold not very favorable views of Poles.

Although unfavorable public views of Lithuanian Poles can be influenced and supported by the media and politicians, such attitudes may begin to form during the history classes at school. Using data from a survey with 40 pupils in their final years of secondary school and gymnasium studies, the authors of this paper seek to analyze the content of young people's attitudes toward the Polish ethnic minority and Lithuanian-Polish relationships. Findings of the survey indicate that although pupils may hold rather ambiguous views of Polish people, a sizable number of respondents are negatively disposed toward them and the role of the neighboring country in Lithuania's history. Both past and current Lithuanian-Polish relationships are seen as complicated and there is a tendency to blame Poles for this. In pupils' opinion, for the last few hundred years Poland posed a significant threat to the Lithuanian state. Respondents seem to misunderstand complex ethnic processes that took place during the 19th century in Eastern Lithuania and political claims made by both Lithuanian and Polish leaders in relation to Vilnius and Vilnius region in the beginning of the 20th century. In addition, contemporary Polish minority living in Lithuania is seen as illegitimately demanding rights and special status. It is concluded that pupils' views of the Polish ethnic minority and Lithuanian-Polish relationships might be influenced by history classes and history textbooks used in schools, and further research is needed to verify that.

Keywords: *pupils' attitude, Polish image, Polish ethnic minority, Lithuanian-Polish relationships, interpretation of Lithuanian and Polish history.*